

**ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕННЯ ПРО БУРЛЕСК
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗВО****FORMATION OF THE IDEA ABOUT BURLESQUE IN FUTURE TEACHERS
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE
IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING
IN AN INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION**

У статті визначено особливості формування уявлення про бурлеск у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі опанування ними навчальної дисципліни «Історія української літератури XVI-XVIII століть». Констатовано, що для ефективного засвоєння студентами досліджуваного поняття необхідно спиратися на знання, здобуті ними в межах шкільного курсу української літератури. З цією метою в статті проаналізовано змістове наповнення й методичний апарат шкільних підручників з української літератури для 9 класу. Це дало автору підстави сформулювати висновок, що у випускників закладів загальної середньої освіти має бути сформоване досить чітке уявлення про бурлеск, яке може стати основою для подальшого навчання, а також поглиблення знань, переведення їх на якісно новий рівень, а також розширення уявлень про бурлеск у традицію в українській літературі.

У процесі науково-дослідницької роботи автор спирається на ідею неперервності української бурлескної традиції від доби бароко через творчість І. Котляревського до футуризму й сучасної української літератури.

Відповідно, автор рекомендує теоретико-літературні поняття загалом і термін «бурлеск» зокрема розглядати комплексно, у контексті різних літературознавчих навчальних дисциплін. У процесі відбору навчального матеріалу й методичного інструментарію для лекційних і практичних занять із навчальної дисципліни «Історія української літератури XVI-XVIII століття» автор статті рекомендує розглядати в контексті тем, пов'язаних із низовим бароко, зокрема творчості мандрівних дяків і шкільної драматургії. Автор статті рекомендує звертатись до сучасних літературознавчих праць, науково-популярної літератури, в якій описано особливості життя й діяльності мандрівних дяків, а також застосовувати завдання проблемного й дослідницького характеру, використовувати інтерактивні й інформаційно-комунікативні технології, онлайн-застосунки.

Ключові слова: бурлеск, майбутні учителі української мови і літератури, навчальна дисципліна, українська література, низове бароко.

In this article the peculiarities of the formation of the idea of burlesque among future teachers of the Ukrainian language and literature in the process of mastering the educational discipline «History of Ukrainian literature of the XVI-XVIII centuries» are defined. It was established that for students to effectively master the studied concept, it is necessary to rely on the knowledge they have acquired within the school course of Ukrainian literature. For this purpose, the article analyzes the content and methodological apparatus of school textbooks on Ukrainian literature for the 9th grade. This gave the author reason to formulate the conclusion

that graduates of general secondary education institutions should have a fairly clear idea of burlesque, which can become the basis for further education, as well as deepening knowledge, bringing it to a qualitatively new level, as well as expanding ideas about the burlesque tradition in Ukrainian literature.

In the process of scientific research, the author relies on the idea of continuity of the Ukrainian burlesque tradition from the Baroque era through the art work of Ivan Kotliarevskii to futurism and modern Ukrainian literature.

Accordingly, the author recommends that theoretical and literary concepts in general and the term «burlesque» in particular be considered comprehensively, in the context of various literary academic disciplines. In the process of selecting educational material and methodological tools for lectures and practical classes in the discipline «History of Ukrainian Literature of the 16th-18th centuries», the author of the article recommends considering topics related to low-level baroque, in particular, the works of itinerant cantors and school drama. The author of the article recommends turning to modern literary works, popular scientific literature, which describes the peculiarities of the life and activities of itinerant cantors, as well as applying problems and research tasks, using interactive and information and communication technologies, online applications.

Key words: *burlesque, future teachers of the Ukrainian language and literature, educational discipline, Ukrainian literature, elementary baroque.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Одним із завдань, що постають перед учителем української мови і літератури в контексті професійної діяльності, є оперування теоретико-літературними поняттями під час аналізу художнього твору, а також формування в учнів системи знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного самостійного використання ними цих понять у процесі навчальної і творчої діяльності. Доцільно зазначити, що теорія літератури містить чимало понять, які прийнято класифікувати за окремими розділами, як-от: художня література як форма суспільної свідомості, літературний процес, літературні роди й жанри, художній твір (образна система, засоби художньої виразності, сюжет і композиція). Найскладнішими для засвоєння й застосування є поняття з перших двох указаних розділів, оскільки вони позначені високим рівнем абстрагування, слабким зв'язком із практичними аспектами. Одним із понять, яке викликає чимало труднощів, є «бурлеск». Відповідно, вважаємо необхідним сформулювати в майбутніх учителів української мови й літератури уявлення про поняття «бурлеск» і неперервну бурлескную традицію в історії української літератури, що стане основою для розуміння особливостей розвитку літературного процесу в Україні, а також запорукою ефективного аналізу художніх творів на уроках української літератури. Широкі можливості для цього виникають у межах навчальної дисципліни

«Історія української літератури XVI-XVIII століть», яка є обов'язковою в циклі професійної підготовки майбутніх учителів української мови й літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бурлескна традиція в українській бароковій літературі стала предметом дослідження багатьох українських учених-літературознавців, зокрема М. Возняка, І. Ісіченка, Б. Криси, Л. Махновця, О. Мишанича, Є. Нахліка, В. Перетца, Л. Семенюк, І. Франка. Вони акцентували на її взаємозв'язках зі сміховою культурою й книжними традиціями, а також соціальним контекстом. Водночас поза увагою залишаються практичні аспекти засвоєння поняття «бурлеск» у контексті освітнього процесу закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку майбутніх учителів української мови і літератури. У процесі формулювання методичних рекомендацій щодо роботи із поняттям «бурлеск» у межах аудиторної і позааудиторної роботи з історії української літератури спираємося на праці вчених-методистів, у яких сформульовано засадничі положення методики навчання української літератури, зокрема Ю. Бондаренка, С. Жили, Г. Токмань, В. Шуляра тощо.

Мета статті – визначити особливості формування уявлення про бурлеск у майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки в закладах вищої

освіти. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: проаналізувати змістове наповнення шкільних підручників для 9 класу й розглянути методичний інструментарій для засвоєння учнями поняття «бурлеск»; запропонувати методичні рекомендації для проведення лекційного і практичного занять із навчальної дисципліни «Історія української літератури XVI-XVIII століть», визначити змістові домінанти, оптимальні методи і прийоми навчання.

Виклад основного матеріалу.

Оскільки, розробляючи навчальну дисципліну, викладач української літератури закладу вищої освіти має орієнтуватися на базові знання учнів, добуті в межах шкільного курсу, то постає необхідність проаналізувати особливості засвоєння поняття «бурлеск» на уроках української літератури в школі. Згідно зі шкільною програмою, поняття «бурлеск» учні мають засвоїти в 9 класі в контексті творчості І.П. Котляревського. Проте шкільна програма не пропонує чітких орієнтирів стосовно зазначеного поняття, тому виникає необхідність проаналізувати змістове наповнення й методичний апарат шкільних підручників із відповідної навчальної дисципліни.

Зокрема в підручнику, упорядкованому О. Авраменком, подано таке визначення: «Бурлеск (з італ. *burla* – жарт) – жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається тим, що про буденне говориться «високим штилем», а героїчний зміст викладається зумисне вульгарно. Наприклад, богиню Юнону автор називає «сучою дочкою», яка «розкудкудакалась, як квочка», троянців порівнює з котами, що муркочуть, Енея – з мишею, а Нептуна – з карасем. Отже, «Енеїда» І. Котляревського – бурлескно-травестійна поема. Суть травестії та бурлеску полягає в різкому контрасті між темою й характером її розкриття» (Авраменко, 2017, с. 92). Констатуємо, що таке пояснення є досить зрозумілим, воно ілюстроване прикладами з літературного твору, що дає змогу сформувати в учнів чітке уявлення про бурлеск.

У шкільному підручнику за редакцією О. Слоньовської зазначено: «Бурлескно-травестійна поема – це великий ліро-епічний твір пародійного жанру, у якому основними засобами сміху постають бурлеск і травестія. Бурлеск (від італ. «жарт») – різновид засобів сміху, тісно

пов'язаних із народною сміховою культурою. У літературних текстах бурлеск полягає насамперед у невідповідності форми й змісту внаслідок розкриття високого в низькому стилі, а низького – у високому» (Слоньовська, 2017). Автори також пропонують досить вдале пояснення на прикладах образів поеми, зокрема: «... якщо в античні часи Зевс-громовержець уважався уособленням закону, порядку, сили й справедливості, то на сторінках «Енеїди» І. Котляревського верховний античний бог – це типовий п'яничка, безвольний патріарх величезної родини, в якій кожен робить, що хоче. Юнона в античній міфології – дружина і водночас сестра Зевса, покровителька шлюбу, подружньої вірності» (Слоньовська, 2017: 114). Нам імпонує авторський підхід до пояснення досліджуваного поняття, оскільки він є досить деталізованим, містить конкретні приклади, що сприяє ефективному засвоєнню поняття.

У підручнику В.І. Пахаренка зазначено, що «Бурлеск (від італ. жарт) – різновид комічної поезії та драматургії, за основу якого взято свідому, зумисну невідповідність між змістом і формою: величний сюжет передається в зниженому, пародійному плані або дріб'язковий – удавано піднесено. У бурлескному стилі найчастіше використовуються такі художні засоби й жанри, як пародія, гротеск, травестія» (Пахаренко, 2017: 93). Після цього автор конкретизує ці три поняття, а потім зазначає, що в староукраїнській літературі ці засоби використовували найчастіше мандрівні дяки. У їхніх діалогах і комічних сценках Бога зображували стареньким дідусем, Богородицю – сільською молодницею, святих – селянами, міщанами, козаками, жартівливо перероблялися («перелицьовувалися») псалми, духовні вірші, проповіді тощо (Пахаренко, 2017: 93). Отже, автор, пояснюючи поняття «бурлеск», спирається на попередню літературну традицію, дбаючи про формування в здобувачів освіти уявлення про спадкоємність окремих етапів українського літературного розвитку.

У досліджуваних шкільних підручниках до відповідного розділу подано такі завдання: «Як ви розумієте поняття «бурлескно-травестійна поема»?» (Авраменко, 2017, с. 96), «Як саме і в яких епізодах в «Енеїді» І. Котляревського присутні певні риси «низького» бароко?»

(Слоньовська, 2017: 119), «Що таке бурлеск? Пригадайте народний ляльковий театр-вертеп і доведіть присутність у його світських сценах бурлеску. Як саме бурлеск проявляється у поемі «Енеїда» І. Котляревського? Що таке травестія?» (Слоньовська, 2017, с. 119), Чому «Енеїда» І. Котляревського – пародійна бурлескно-травестійна поема? На основі прикладів проілюструйте наявність травестії та бурлеску у тексті «Енеїди» (Пахаренко, 2017: 95).

Отже, аналіз шкільних підручників з української літератури дає підстави стверджувати, що у випускників закладів загальної середньої освіти має бути сформоване досить чітке уявлення про бурлеск, яке може стати основою для подальшого навчання, а також поглиблення знань, переведення їх на якісно новий рівень, а також розширення уявлень про бурлескню традицію в українській літературі.

Концептуальною основою нашого дослідження є ідея неперервності української бурлескної традиції від доби бароко через творчість І. Котляревського до футуризму й сучасної української літератури. Відповідно й теоретико-літературні поняття загалом, як і термін «бурлеск» зокрема доцільно розглядати комплексно, у контексті різних літературознавчих навчальних дисциплін. У межах навчальної дисципліни «Історія української літератури XVI-XVIII століть», яка є обов'язковим освітнім компонентом, що передбачений навчальними планами для опанування в другому семестрі першого курсу, поняття бурлеск можна розглядати в контексті тем «Низове бароко. Творчість «мандрівних дяків»» і «Драматургія».

Рекомендуємо викладачам зазначеної дисципліни принагідно діагностувати рівень знань студентів щодо досліджуваного поняття. Це можна зробити методом бесіди за такими запитаннями: як ви розумієте поняття «бурлеск»? Які твори української літератури мають ознаки бурлеску? З якою метою автори вдаються до бурлеску під час моделювання художнього світу своїх творів?

Це дасть змогу викладачу змодельовати змістове наповнення лекційного і практичного занять, зокрема під час лекції з теми «Низове бароко. Творчість "мандрівних дяків"» викладач має активізувати знання, наявні в студентів зі

шкільного курсу, реалізуючи так принцип наступності. Зазначимо, що цей аспект викликає інтерес у студентської аудиторії, адже «високе» бароко, позначене філософічністю, релігійністю, написано тогочасною книжною мовою, викликає труднощі у сприйманні, а розгляд творчості «мандрівних дяків» передбачає наближення сучасного здобувача освіти до барокових спудеїв.

Під час лекції ми радимо спиратися на такі положення:

- «висока» культура (з релігійною та іншою тематикою) переважно не приймала сміхових форм мистецтва, відповідно сміх знайшов «притулок» у художній системі «низової» культури того часу;

- «книжна» і народна течії культури барокової України перебували в постійному діалозі, у якому посередниками були спудеї, бурсаки, які навчалися в школах, гімназіях, колегіумах; вони були добре обізнані як із «книжною», так і з народною сферою;

- низове бароко стало основою для формування нової української літератури, оскільки відображало український народний світогляд, продукувалося народною розмовною мовою, мало впізнаваних персонажів, відповідало запитам і потребам споживачів культурного продукту.

Під час лекції звертаємо увагу і на те, що традиція мандрівних митців не є власне українською, адже подібне явище було широковідоме в Західній Європі. Саме тому в науковій літературі неодноразово акцентовано на близькості «мандрованих дяків» до західноєвропейських вагантів, адже, крім схожого способу життя, була в них і подібність освіти, спільна тематика творчості, бурлескний елемент. Такий підхід дає змогу, з одного боку, формувати цілісне уявлення про світовий літературний процес, а з другого, зацентрувати на особливостях саме української традиції, адже ваганти писали свої твори латинською мовою, а наші віршувальники – переважно рідною, цим самим створюючи передумови для появи нової літератури, написаної народною мовою, яка запанувала вже в XIX столітті. Відповідно, «мандрівні дяки» ставали ніби посередниками між культурою книжною й народом.

Варто наголосити, що ця тема викликає значний інтерес серед здобувачів вищої освіти, оскільки фактично відображає світогляд і є творчим продуктом їхніх ровесників, а отже, дає змогу уявити життя

студентства епохи бароко. Проте для підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу рекомендуємо вдаватися до цитування художніх творів про життя українських мандрівних дяків, зокрема повісті В. Чапленка «Пиворіз» та В. Таля «Незвичайні пригоди бурсаків».

Доцільно також цитувати думки літературознавців-дослідників, як-от: «М. С. Возняк писав, що на перший план у їхній спадщині виступало поєднання комічного і травестійного. В комічному автори сміялися над тим, що справді було смішним у житті, а в бурлескному жартували над цілком серйозним, переважно біблійними типами і церковними порядками» (Возняк, 1992). І.Я. Франко писав, що «віршовані новели і сатири склалися на вироблення того епічно-гумористичного тону, що творить характерну прикмету «Енеїди» Котляревського, і як попередники цього твору, пам'ятного як початок нашого національного відродження, заслуговують на систематичне зібрання і детальніший дослід» (Франко, 1910). Відповідно, доцільно під час лекції констатувати, що творчість мандрівних дяків розглядали як предтечу нової української літератури, а також наголосити, що «мандрівні дяки» були тим своєрідним феноменом, що визначив весь подальший хід української літератури, оскільки їхня творча спадщина була творчо засвоєна футуристами в 20-30-ті роки ХХ століття, творчо трансформована сучасними митцями-постмодерністами.

Під час практичних занять даємо завдання студентам проаналізувати твори бурлескно-травестійної та гумористично-сатиричної літератури XVII–XVIII ст., де колоритно описуються пригоди мандрівних студентів («Христос народився, ба, правда, воскрес», «Хочу вас, панове, чогось іспитати»), завзятого козака («Пекельний Марко») чи недобросовісного священика («Отець Негребецький»).

Перспективи для поглиблення знань є в межах опанування теми, пов'язаної з бароковою драматургією загалом і функціонуванням жанру інтермедії в українській літературі зокрема, а також через встановлення внутрішньо предметних зв'язків у контексті опанування тем із наступного літературного періоду.

Ефективними, на нашу думку, можуть бути різноманітні творчі завдання, зокрема: створення ментальних карт на основі аналізу творів, формування крос-сенсу за творчістю мандрівних дяків, створення інфографіки чи інтерактивного плакату, складання інтернет-мемів за певним твором чи явищем низового бароко в цілому, ведення читацького щоденника, створення тестів для перевірки рівня знань, формування картотеки літературознавчих праць за цією темою, підбір ілюстрацій за літературою низового бароко, підготовка доповідей і презентацій, організація диспутів і круглих столів.

Висновки. Отже, для ефективного засвоєння майбутніми учителями української мови і літератури поняття «бурлеск» у контексті опанування навчальної дисципліни «Історія української літератури XVI–XVIII століття» необхідно спиратися на знання, здобуті ними в межах шкільного курсу української літератури. Виявлено, що у випускників закладів загальної середньої освіти має бути сформоване досить чітке уявлення про бурлеск, яке може стати основою для подальшого навчання, а також поглиблення знань, переведення їх на якісно новий рівень, а також розширення уявлень про бурлескню традицію в українській літературі.

Доведено, що поняття «бурлеск» необхідно розглядати комплексно, у контексті різних літературознавчих навчальних дисциплін. У процесі відбору навчального матеріалу й методичного інструментарію для лекційних і практичних занять із курсу «Історія української літератури XVI–XVIII століття» доцільно звертатись до сучасних літературознавчих праць, науково-популярної літератури, в якій описано особливості життя й діяльності мандрівних дяків, а також застосовувати завдання проблемного й дослідницького характеру, використовувати інтерактивні й інформаційно-комунікативні технології, онлайн-застосунки.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в пошуку оптимальних шляхів засвоєння інших теоретико-літературних понять, пов'язаних із літературним процесом доби Бароко в Україні.

REFERENCES/ЛІТЕРАТУРА

1. Avramenko O. (2017). *Ukrainska literatura: pidruchnyk dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch.zakl.* Kyiv: Hramota: 336. [Авраменко О. (2017). Українська література: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч.закл. Київ: Грамота: 336].
2. Vozniak MS. (1992). *Istoriia ukrainskoi literatury. U 2 knyakh: navch.vyd.* Lviv: Svit: 1: 322. [Возняк МС. (1992). Історія української літератури. У 2 книгах: навч.вид. Львів: Світ: 1: 322].
3. Pakhareno VI. (2017). *Ukrainska literatura: pidruchnyk dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakl.* Kyiv: Hramota: 272. [Пахаренко ВІ. (2017). Українська література: підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Грамота: 272].
4. Slonovska O., Maftyn N., Vivcharyk N., Kurinna N., Shevchuk L. (2017). *Ukrainska literatura: pidruchnyk dlia 9 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv.* Kyiv: Litera LTD: 288. [Слоньовська О., Мафтин Н., Вівчарик Н., Курінна Н., Шевчук Л. (2017). Українська література: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД: 288].
5. *Ukrainska literatura. Shkilna prohrama dlia 5-9 klasiv zahalnoosvitnoi shkoly (akademichnyi, bazovyi riven).* (2017). Veb-sait. [Українська література. Шкільна програма для 5-9 класів загальноосвітньої школи (академічний, базовий рівень). (2017)]. Веб-сайт. URL: [https:// mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf).
6. Franko Ia. (1910). *Narys istorii ukrainsko-ruskoi literatury do 1890 r.* Lviv: Nakladom Ukr.-rus. vyd. spilky: 1910: 444. [Франко ІЯ. (1910). Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів: Накладом Укр.-рус. вид. спілки: 1910: 444].

Стаття надійшла до редакції 14.01.2024

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор **Світлана ЖИЛА**

Ольга ЛІЛІК

ORCID 0000-0002-5187-1944

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри
української мови і літератури,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

E-mail: lilik8383@ukr.net

Olha LILIK

ORCID 0000-0002-5187-1944

*Doctor of pedagogical sciences,
Professor, Professor of Department
of Ukrainian Language and Literature,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine)*

Email: lilik8383@ukr.net